

PARADOKS EKONOMİ, SOSYOLOJİ VE POLİTİKA DERGİSİ

PARADOKS ECONOMICS, SOCIOLOGY AND POLICY JOURNAL

ISSN: 1305-7979

2019, Cilt/Vol: 15, Sayı/Issue: 1, Page: 55-76

Editörler / Editors in Chief

Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN
Doç. Dr. Sema AY
Dr. Hilal YILDIRIR KESER

TARANDIĞIMIZ INDEXLER

Dergide yayınlanan yazılardaki görüşler ve bu konudaki sorumluluk yazarlarına aittir. Yayınlanan eserlerde yer alan tüm içerik kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

All the opinions written in articles are under responsibilities of the authors. None of the contents published cannot be used without being cited.

Yayın ve Danışma Kurulu / Publishing and Advisory Committee

Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Mariah EHMKE (University of Wyoming)
Doç. Dr. Zerrin FIRAT (Uludağ Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Hilal YILDIRIR KESER (Uludağ Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referee Committee

Prof. Dr. Hamza ATEŞ (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel BOZKURT (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Marijan CINGULA (University of Zagreb)
Prof. Dr. Recai ÇINAR (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal DEĞER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Sami DENKER (Dumlupınar Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent GÜNŞOY (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer İŞCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sait KAYGUSUZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aşkın KESER (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Emine KOBAN (Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap PALAZ (Balıkesir Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Abdülkadir ŞENKAL (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Veli URHAN (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap ÜNAL (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur YOZGAT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Senay YÜRÜR (Yalova Üniversitesi)
Doç. Dr. Gül ATANUR (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülin ASLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Sema AY (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Arzu ÇAHANTİMUR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Ceyda ÖZSOY (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif KARAKURT TOSUN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Doğan BIÇKI (Muğla Üniversitesi)
Doç. Dr. Canan CEYLAN (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Elif ÇOLAKOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Mithat Arman KARASU (Harran Üniversitesi)
Doç. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER (Kocaeli Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet MUTLU (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Nilüfer NEGİZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Veli Özer ÖZBEK (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat ÖZBEK (Gümüşhane Üniversitesi)
Assoc. Prof. Dr. Cecilia RABONTU (University "Constantin Brancusi" of TgJiu)
Assoc. Prof. Dr. Ausra REPECKIENE (Kaunas University)
Doç. Dr. Gözde YILMAZ (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Aybeniz AKDENİZ AR (Balıkesir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cantürk CANER (Dumlupınar Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Ersoy SOYDAN - Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan ÖZALTIN - Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Murat GENÇ (Otago University)
Dr. Enes Battal KESKİN (Uludağ Üniversitesi)

CUMHURİYET DÖNEMİ İŞÇİ YERLEŞKELERİ VE LOJMAN ALANLARININ KENTE OLAN ETKİLERİ: BURSA ÖRNEĞİ

THE IMPACTS OF WORKERS' SETTLEMENTS AND LODGEMENT AREAS OF THE REPUBLICAN PERIOD ON THE CITY: THE CASE OF BURSA

Gülten Dönmez

Mimar

Uludağ Üniversitesi Mimarlık Tarihi, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Sanayi devrimi, Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda üretimde makine kullanımının yaygınlaşmasıyla kitlesel üretime geçişin sağlanması ve bu gelişmelerin de Avrupa'daki sermaye birikimini arttırması olarak açıklanır. İnsanlık tarihinin en büyük dönüşümlerinden biri olan Sanayi devrimi ile birlikte ev tipi üretimden büyük boyutlarda fabrika üretimine geçilmiştir ve seri-hızlı üretim için birçok fabrika ile birlikte işçi sınıfına ihtiyaç duyulmuştur. Bunun sonucunda yeni çalışma mekanları olan fabrikalar ve sanayi kentleri, aynı zamanda kişilerin çalışma haricinde barındıkları yerler haline gelmiştir. Üretimin sağlandığı fabrikalar ile birlikte zaman kaybını en aza indiren lojmanların ortaya çıkması da kaçınılmaz olmuştur. Bu dönemde İngiltere, Almanya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde oluşan ilk sanayi kentleri ve lojman örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Çalışma içerisinde ilk sanayi kentleri, işçi sınıfı, çeşitli dönem ütopyalari ve şehirlerin aldığı yeni görünümle anlatılmak istenmiştir.

I. Dünya savaşı sonrasında toparlanmaya çalışan yeni bir Cumhuriyet olan Türkiye'de ise Avrupa ülkeleri ile aynı seviyeye gelinebilmesi için sanayileşme atılımları gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla ülkenin çeşitli bölgelerinde ilk sanayi yerleşkeleri kurulmaya başlanmıştır. İlk sanayi yerleşkeleri Alpullu, Nazilli, Bursa, Kayseri, Karabük, Zonguldak, İzmit gibi şehirlerde kurulmuş olup, sadece üretim yapmayacak aynı zamanda ülkenin gereksinim duyduğu yeni bir toplum yapısını oluşturacaktır. Endüstrileşmiş dönemin işçi konutlarının çok zengin bir bilgi kaynağı ve arka plan sunduğu dikkate alınarak, bu çalışma kapsamında dönemin sanayileşme uygulamaları incelenecek ve Cumhuriyet Dönemi'nde oluşturulmuş yerleşkelerden bahsedilecektir.

Ülkemizde Osmanlı dönemindeki mahkûm işçiler için üretilen işçi barakalarından Cumhuriyet dönemi bahçeli işçi lojmanlarına kadar değişik yelpazede işçi konutları oluşmuştur. Bu tip yerleşkeler ilk olarak içinde yaşayan insanları farklı şekilde geliştirmiş ve buldukları şehirleri de etkilemişlerdir. Günümüzde birçok fabrika yerleşkesi ve bu yerleşkelere ait lojmanların çoğu fonksiyonunu yitirmiş, terk edilmiş endüstriyel alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tip alanlar kentsel hafıza için önemli, geçmişin endüstri yapılarıdır. Korunması ve dönüşümü gereken bu mimari mirasın tescillenmesi gerekmektedir. Sonrasında ise yerleşkenin sanayi işlevini sürdürmesi, bu mümkün olmuyorsa yeniden işlevlendirilerek bölgeye kazandırılması gerekmektedir. Çalışma kapsamında, "Günümüzde tamamen ya da kısmen işlevini yitirmiş bu yerleşkelerin yeniden kazanımları nasıl olur ve buldukları çevre için nasıl bir ekonomik ve kentsel çekim alanları haline gelebilirler" sorusu Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası incelemesi üzerinden cevaplanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanayi Devrimi, Endüstri Devrimi, Cumhuriyet Dönemi, İşçi Yerleşkeleri, Lojmanlar, Bursa Merinos Yerleşkesi

ABSTRACT

The industrial revolution is described as the transition to mass production in Europe in the 18th and 19th centuries with the widespread use of machinery in production and increasing the capital accumulation in Europe. With the Industrial Revolution, one of the greatest transformations in the history of mankind, large-scale factory production has been started from house type production, and many factories have been needed for mass-fast production. As a result, factories and industrial cities with new working places have also become places where people stay outside. With the factories where the production is provided, it is inevitable that the lodgings that minimize the loss of time will occur. In this period, the first industrial cities and housing examples in European countries such as England, Germany and France are encountered. In the study, the first industrial cities, working class, various period utopias and the new views taken by the cities were asked.

Struggling to recover after the First World War, a new breakthrough in industrialization of the Republic of Turkey In order to come to the same level as European countries was carried out. For this purpose, the first industrial settlements were established in various regions of the country. The first industrial settlements were established in cities such as Alpullu, Nazilli, Bursa, Kayseri, Karabuk, Zonguldak, Izmit and will not only produce, also create a new social structure that the country needs. Considering that the workers' houses of the industrialized period provide a very rich source of information and background, the industrialization practices of the period will be examined and the settlements formed during the Republic Period will be mentioned.

In our country, workers' dwellings have been formed in different ranges, from the workers' barracks to the workers in the Ottoman period and to the workers' houses in the Republican period. These types of settlements firstly developed people living in different ways and affected their cities. Nowadays, many of the factory campuses and many of these residences have lost their function and are seen as abandoned industrial areas. Such areas are important for urban memory, industrial structures of the past. This architectural heritage must be registered and protected. After that, the campus should continue its industrial function and, if this is not possible, it should be re-functionalized and brought to the region. Within the scope of the study, the question ve How can these campuses recover completely or partially now and how they can become an economic and urban attraction area for their environment tamamen will be answered by Sümerbank Bursa Merinos Factory.

Keywords: *Industrial Revolution, Republic Period, Worker's Campuses, Lodgings, Bursa Merinos Campus*

1. SANAYİLEŞMENİN BATI MERKEZLİ MİMARLIĞIN BİÇİMLENİŞİNE ETKİLERİ

1.1. Sanayileşme ile Kentlerin Mekansal ve Toplumsal Yapısının Değişimi

19. yüzyıl başlarında, İngiltere’de buharlı makinenin kullanımı ile başlayan sanayileşme ve modernleşme süreci, üretim ve tüketim biçimlerini etkileyerek, hem mekansal hem de toplumsal önemli değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur.

Sanayileşme ile birlikte üretimin belirli merkezlerde toplanması geleneksel yapının değişmesine yol açmıştır. Geleneksel üretim biçimlerinin yerini alan fabrikalar, kentlerde yeni mekansal ihtiyaçları ortaya çıkarmış, beraberinde barınma ve ulaşım sorunlarını da getirmiştir. Fabrikaların ihtiyacı olan iş gücünü karşılamak amacıyla kentlere yapılan göçler ve artan nüfus sebebiyle ortaya çıkan sağlıksız yaşam ortamları, kentlerde barınma sorununun temelini oluşturmuştur. Diğer taraftan, fabrikaların ham madde ihtiyaçlarının karşılanması ve kent merkezleri ile olan ilişkilerine bağlı olarak, ulaşım sorunu da gündeme gelmiştir. Bu gibi sorunların ortaya çıkmasıyla sanayileşmenin, kentleşme sürecini ve konut üretimini olumsuz anlamda etkilediği söylenebilir (Asiliskender, 2008).

1.2. Sanayileşme Sürecinde Ütopik Yaklaşımlar

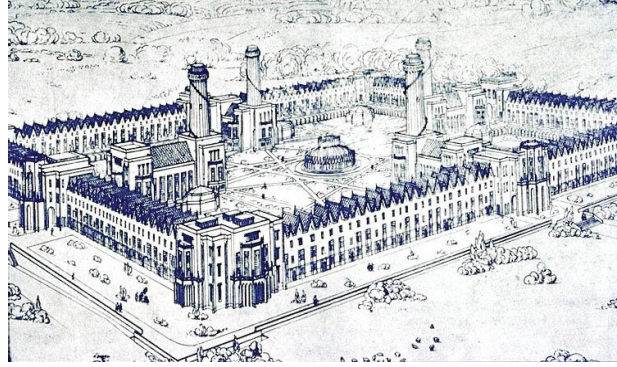
Sanayileşmenin en hızlı yaşandığı kentler, kırsal kesimden yoğun göçler almaya başladı. Kentlere yeni gelenlerin barınmaları için yapılan konutlar, son derece kötü durumdaydılar. Güneş görmeyen ve açık alanları bulunmayan bu yapıların kanalizasyon sistemi dahi yoktu. Suyun sanayide kullanılması, günlük kullanıma engel oluyordu. Bu koşullar altında hastalıklar kolayca yayılıyordu.

Kentlerde oluşan bu sağlıksız koşullara çözüm üretmek amacıyla çeşitli teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorilerden bazıları; Robert Owen (1771-1858), Charles Fourier (1172-1837), Ebenezer Howard gibi önemli isimlere aittir. Bu kuramcıların ortak yanları da kötüleşen kentlerin, farklı sosyal sınıfların bir arada ahenk içinde yaşadıkları, tabiatla bütünleşmiş, sağlıklı kentler ile değiştirme istekleridir (Zeybekoğlu, 2002).

Ütopycı reformcuların ilki olan *Robert Owen*, New Lanark’taki iplik fabrikalarında ve New Harmony yerleşiminde ideallerini gerçekleştirmiştir. Owen’ın bu ideallerinden New Lanark, büyük bir başarıya ulaşmıştır. New Harmony yerleşkesi de daha sonraki süreçte Batı’nın bilim ve eğitim merkezi olmuştur (Akçadoğan, 2014).

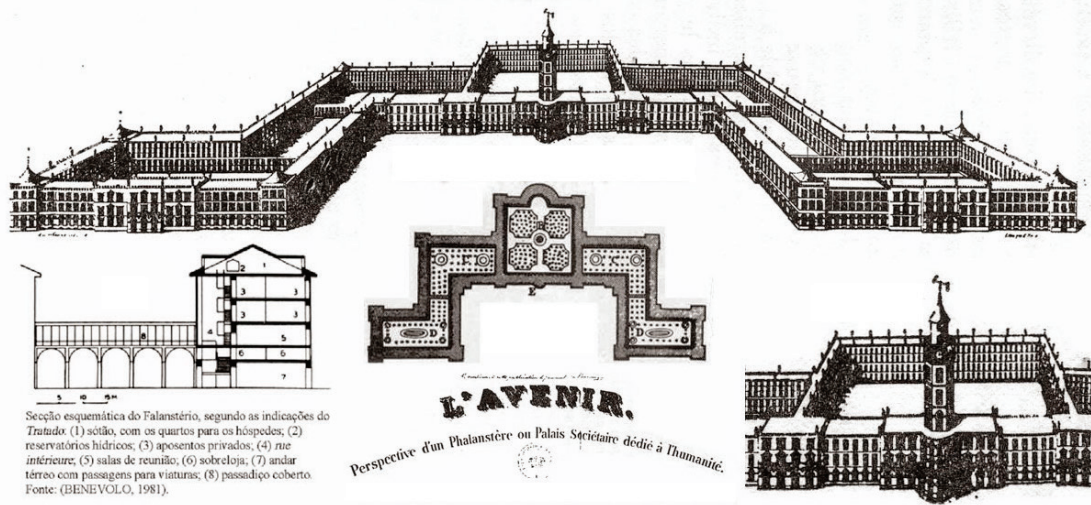

Œekil 1.1. New Harmony, Robert Owen
(<https://urbanomnibus.net/2017/03/planning-for-the-worst/>, 2019)

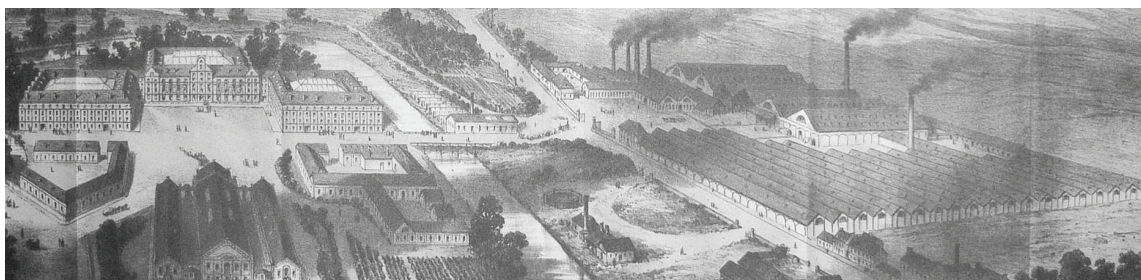
Modern kentleŒmenin iskeleti olan alanlama (zone'lama) zerinde yoęunlaŒan *Charles Fourier*, nl "Phalanstere" nerisinde, Owen'dan farklı olarak yaŒayanlara ayrı konutlar vermemiŒ. Bunun yerine 3 ayrı kolu birbirine bağlayan geçitlerden oluŒan kolektif bir yaŒam nitesi ortaya koymuŒtur. Fourier'in Phalanstere ideali uygulama fırsatı bulamamasına karŒın, mütevazi boyutlara indirgenmiŒ haliyle, iŒi sitelerinin ve sosyal konut modelinin prototipi olmuŒtur (Akçadoğan, 2014).

Œekil 1.2. Phalanstere, Charles Fourier
(<http://franciscoacuyo.blogspot.com/2014/12/las-utopia-maquetas-planificacion.html>, 2019)

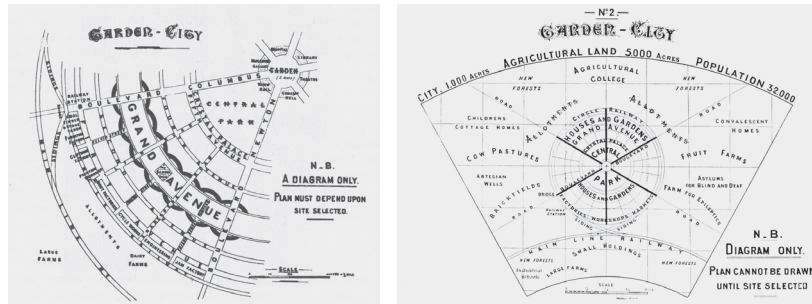
Fourier'in önerilerinin gerçeğe dnŒmesi *Godin*'in "Familistere" si ile saęlanmıŒtır. Mimarlığın sonraki geliŒmelerine, toplu konut kavramı ve modellerine öncülük etmiŒtir. Bu anlamda topya mimarlığının en dikkate değer örneklerinden bir tanesi olarak karŒımıza çıkmaktadır (Akçadoğan, 2014).

Œekil 1.3. Familistere, Godin
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Familistere_1.jpg, 2019)

Ebenezer Howard'ın çözümü ise, büyük kentin alanı dışında, kırsal alanın ortasında tamamıyla yeni bir bahçe kent yaratmaktır. Bahçe kentlerin en önemli özelliği kentin içten dışa doğru yayılmasıdır. Kent çevresinde kontrolsüz büyümeyi denetim altına almak için, tarıma ayrılmış yeşil kuşak karşımıza çıkmaktadır (Aksoylu, 2002).

Şekil 1.4. Garden City, Ebenezer Howard (<http://lemutin.tumblr.com/post/104150977259/five-of-ebenezer-howards-ideas-that-may-have>, 2019 ve <https://www.arkitektuel.com/ebenezer-howard-bahce-sehir/>, 2019)

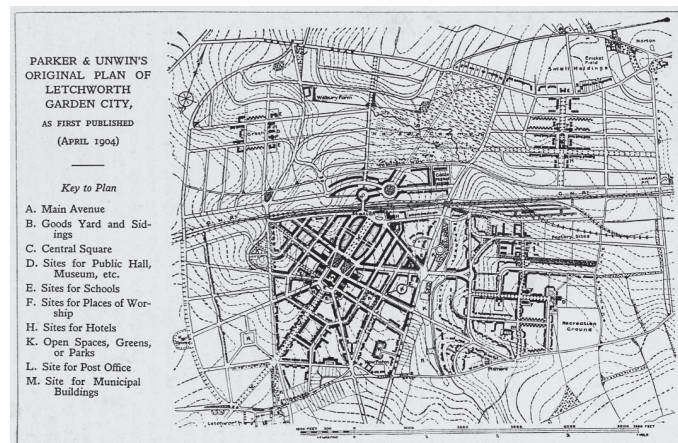

Howard'ın idealinin yaşama geçirilen ilk örneği Letchworth olmuştur. Letchworth örneğinin ardından da Welywyn planı uygulanma fırsatı bulmuştur (Sekman, 2015).

Şekil 1.5. Welwyn Garden City
(<https://ocw.mit.edu/ans7870/11/11.001j/f01/lectureimages/6/image49.html>, 2019)

Şekil 1.6. Letchworth Garden City, Parker ve Unwin
(<http://www.clroots.org/the-guide/foreign-born-pioneers-precedents/garden-cities>, 2019)

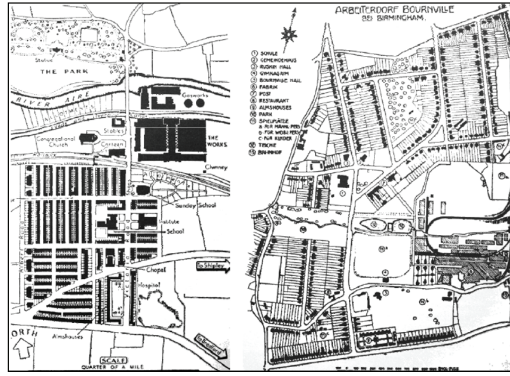

1.3. 19. Yy. ve Erken 20. Yy. Dönemi Avrupa'da Sanayi Yerleşimleri Örnekleri

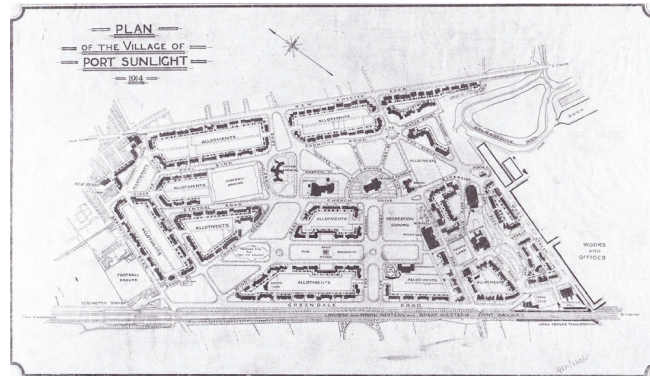
İngiltere

İngiltere'de Owen ve Howard'ın geliştirdiği önerilerin dışında 19. yy. sonlarında kent içindeki sanayi yerleşimlerinin yakınlarında işçi mahallelerinin kurulduğu, bu mahallelerde de eskiye nazaran daha sağlıklı koşullar sunan sıra evlerin bulunduğu görülmektedir. Ancak işçi konutlarının ve fabrikaların şehir dışına taşınmasını isteyen burjuva sınıfının çabaları nedeniyle, fabrikalar çevresinde, konutların ve sosyal tesislerin bulunduğu sanayi yerleşimleri kurma yaklaşımı oluşmuştur. Fabrika sahibi eliyle kurulan bu sanayi yerleşimlerine, Richardsonlar'ın İrlanda Bersbrook'ta kendi işçileri için gerçekleştirdiği, Titus Salt'ın Saltaire de oluşturduğu yerleşkeler ile Port Sunlight ve Bournville yerleşkeleri örnek olarak verilebilir (Arıtan, 2004).

Şekil 1.7. Saltaire, Bradford ve Bournville, Birmingham (Asiliskender, 2008)

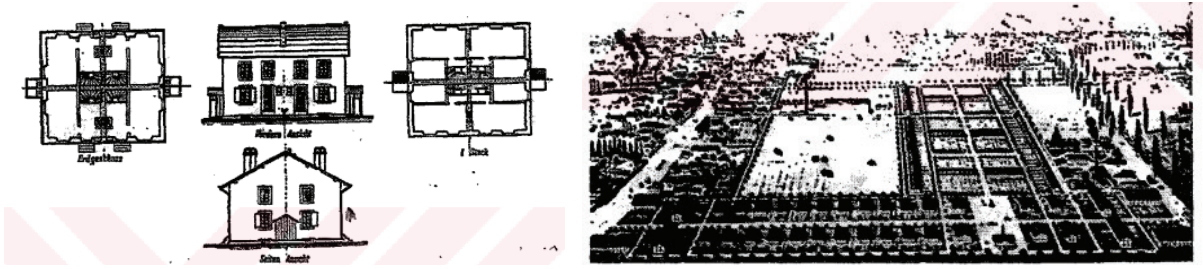
Şekil 1.8. Lever, Port Sunlight (<https://historic-liverpool.co.uk/port-sunlight-traces-of-nature-in-the-man-made-landscape/>, 2019)

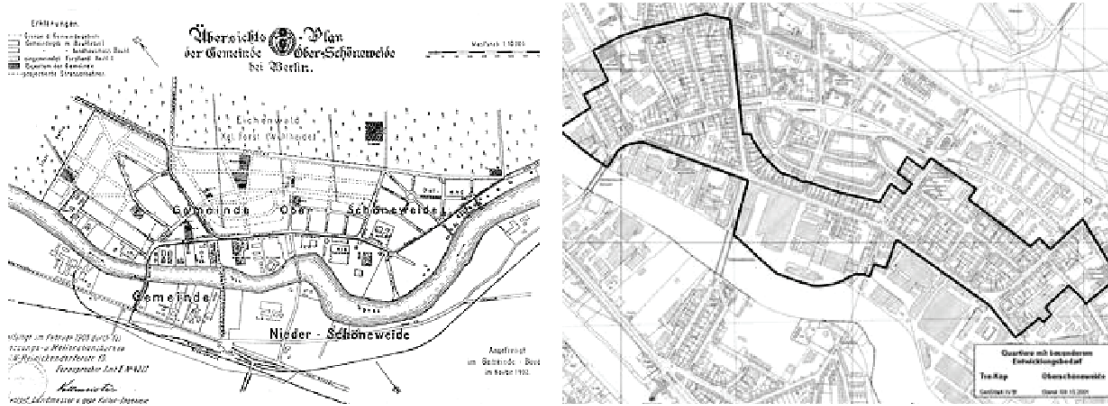
Fransa

Fransa'da Fourier ve Godin'in çalışmalarından farklı olarak, özellikle 1848 ayaklanması sonrası 3. Napolyon ve Hausmann ile birlikte devlet büyük, radikal kentsel düzenlemeler gerçekleştirir. Merkezi meydanları birleştiren uzun, büyük bulvarların açılmasını içeren modern, rasyonel kent planlamasının yanı sıra, devlet bir yandan da ünlü Mullhouse evlerinin inşasını sağlamıştır. İngiltere'deki kadar çok olmasa da Fransa'da da çeşitli sermaye gruplarına ait kent dışı sanayi yerleşkeleri kurulduğu görülmektedir (Arıtan, 2004).

Şekil 1.9. Mullhouse İşçi Konutları (Aritan, 2004)**Almanya**

İngiltere ve Fransa'dan sonra sanayileşen, Almanya'da ise sanayi kentinin artan konut sorununa ilk yanıt kira kışlası konutları ile gelir. Diğer yandan dönemin Alman hükümeti ve yerel yönetimler kurulan fabrikaların çevresinde konut yerleşimleri kurulmasını önemsemiş ve desteklemiştir. Yasa ve yönetmelikler ile de bunu zorunlu hale getirmişlerdir. Örneğin, AEG (Allgemeine Elektrizitäts Gesellschaft) ve Siemens gibi şirketlere ait fabrikalar çevresinde, günümüzde Siemensstadt, Oberschöneweide veya Hennigsdorf olarak bilinen konut yerleşimleri bu yaklaşıma bağlı olarak kurulmuştur (Asiliskender, 2008).

Şekil 1.10. AEG Fabrikası ve Oberschöneweide yerleşimi, Berlin -Peter Behrens, 1915 (Asiliskender, 2008)**Şekil 1.11. Siemens Kablo Fabrikası ve Siemensstadt Yerleşkesi (https://www.siemens.com/history/en/news/1111_ssw.htm, 2019)**

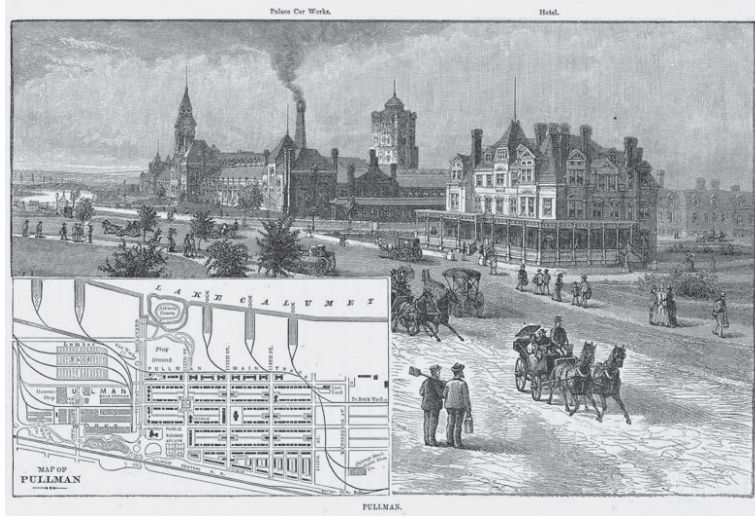
Almanya'da sermaye eliyle oluşturulan sanayi yerleşkelerine Ktupps'un Essen yakınlarındaki uygulamalar örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda kent içi sanayi bölgelerine yakın yarı yerleşkeler diyebileceğimiz büyük komşuluk üniteleri planlanır ve uygulanır (Bilgin, 1994).

1.4. 19. Yy. ve Erken 20. Yy. Dönemi Amerika'da Sanayi Yerleşimleri Örnekleri

19. yy sonlarında ABD'de hem fabrikalar hem de çalışanlar için yerleşim yerleri yapıldığı görülmektedir. Roth'a göre ABD'deki ilk örnek bu dönemde kurulan Pullman Yataklı Vagon Fabrikası ve konut yerleşimidir. Pullman Köyü, Chicago'nun güneyinde peyzaj mimarı Nathan F. Barton ve Mimar Solon S. Beman tarafından tasarlanmıştır. Sennett, Pullman köyünü, "geç dönem George üsluplu" konutlar ve "romanesk" fabrika binalarından oluşan bir yerleşim yeri olarak tariflemektedir.

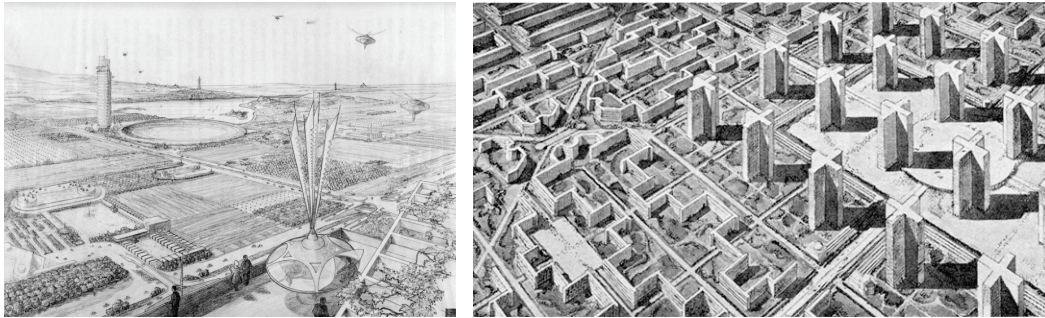
Şekil 1.12. Pullman Yerleşim Planı

(<https://anticap.files.wordpress.com/2010/12/pulfig4.jpg>, 2019)

20. yüzyıl başlarında ise, Ebenezer Howard, Frank Lloyd Wright ve Le Corbusier gibi kent bilim kuramcılarının ait planlama yaklaşımlarının gündeme geldiği söylenebilir. Howard daha önce bahsettiğimiz bahçe şehir yerleşimlerini önerirken; Wright "broad-acre" ismini verdiği merkezden kopuk tekil bir kentleşme modelini gündeme getirmiş; Le Corbusier ise kent merkezlerinin "ışınsal" ve yüksek yoğunluklu olarak yeniden planlanarak kullanılması üzerine yoğunlaşmıştır.

Şekil 1.13. Broad-acre(Frank Llyod Wright) ve Radiant City (Le Corbusier)

Özetle 19. yüzyıl ortalarından başlayarak, 20. yüzyıl başlarında kurulan fabrikalar ve çevrelerinde çalışanlar için üretilen konutların, modernleşme sürecinde kentlerin mekansal gelişimine etkisi olduğu okunmaktadır (Asiliskender, 2008).

2. SANAYİLEŞMENİN CUMHURİYET MİMARLIĞININ BİÇİMLENİŞİNE ETKİLERİ

2.1. Cumhuriyet Öncesi Osmanlı'daki Sanayi

Osmanlı İmparatorluğu, 1. Dünya Savaşı'na, hatta 1950'lere kadar, 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan köklü dönüşümlere paralel bir değişime sahne olmamıştır. Endüstrileşmede bir gelişme gösteremeyen Osmanlı, endüstrileşen diğer ülkelerin etkisi altında kalmıştır. Osmanlı bu ülkeler için hammadde sağlayan bir pazar haline gelmiştir. Daha fazla kar edebilmek adına Osmanlı topraklarında kendi işlettikleri fabrikaları kurmuşlardır. Bu süreçte ticaret hacmi gelişen Osmanlı'da gereklilik haline gelen taşımacılığın sonucu olarak demiryolu sistemi gelişmiştir. 1850 ve 60'larda İngiliz sermayesi ile Batı Anadolu'nun demiryolları yapılırken, 1880 ve 90'larda Fransız sermayesi ile Suriye ve Filistin, Alman sermayesi ile İzmit- Ankara ve Eskişehir- Konya hatları tamamlanmıştır (Akçadoğan, 2014).

Demiryolunun geç gelmesi sebebiyle Anadolu'nun iç bölgeleri pazara entegre olamamış ve üretim ancak kıyı bölgeleri ve kervan yolları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, amele'nin sosyal statüsü her zaman küçümsenmiş, dolayısıyla devlete "kalem efendisi" olmak, ya da "kılıç kuşanmak" sanayi işçisi olmaya tercih edilmiştir (Toprak, 1985). Bu nedenle üretimi gerçekleştirecek bir işçi sınıfı oluşamamıştır.

1850'lere gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu çoğu İstanbul'da olmak üzere devlet fabrikaları kurmuş ve bu fabrika ürünlerini de 1856 Paris sanayi sergisinde sergilemiştir. Tanzimat'tan sonra kurulan ve geliştirilen devlet fabrikaları olarak; Feshane, Basmahane, Hereke Fabrikası, Debbağhane, İzmit Çuha Fabrikası, Zeytinburnu Dokuma Fabrikası, Zeytinburnu Demir Fabrikası, Bursa İpek İpliği, Veli Efendi Basma Fabrikası, Balıkesir Aba İpliği Fabrikası, Beykoz İncirköy Fabrikası örnek verilebilir.

Ayrıca Savaş sanayi için kurulan fabrikalar ile özel girişimle gayrimüslimlerin kurduğu fabrikalar da yer almıştır. Ancak yine de sadece birkaç fabrika çevresinde düzenli bir işçi kesimi oluşabilmiştir.(Hereke Fabrikası, Bursa İpek İpliği Fabrikası, Silahtarağa Elektrik Fabrikası gibi...)

Gerçek anlamda ilk sanayi yapıları, 19.yüzyılın ortalarında yapılmaya başlanmıştır. Bu yapılar da, devlet tarafından, zorunlu ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılan yatırımlardır (Gıda, tekstil, tersane gibi). 1833 yılında yapılan Feshane Fabrika-i Hümayun (Dokuma Fabrikası - Mimar Krikor Balyan), Osmanlı Devleti'nin ilk sanayi yapısı sayılabilmektedir (Akçadoğan, 2014).

2.2. Cumhuriyet Öncesi Osmanlı'daki İşçi Konutları

Osmanlı'da işçi sınıfı ve işçi kenti oluşmasa da bir takım barınma mekanları ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri 15. Yüzyılda karşımıza çıkan hücerat denilen tek odalı konut birimleridir. Yeniçeriler, bekar erkekler ve suhde tarafından kullanılan hüceratlar, vakfiyeler tarafından yaptırılan ve kiraya verilen, kolektif yaşantıyı gündeme getiren, evli ve çocuklu ailelerle karışmasını engelleyen ve denetleyen bir yapı türüdür.

Mahmud Paşa çevresinde ve Kapalı Çarşı'nın kuzeyinde hem çalışma hem de barınma mekanı olarak yer alan hanlar, Haliç'te Feshane'deki, ya da Topkapı Sarayı'nın dış bahçesinde bulunan Darphanede'ki hücerat, ya da 20. Yüzyılın başlarında İstanbul ve Ankara'da görülen "ameleler yuvası" türü barınak tipleri, işçi konutlarının ön oluşumunu hazırlayan gelişmelerdir (Akçadoğan, 2014).

2.3. Cumhuriyet Modernleşmesinde Sanayileşme Uygulamaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sanayileşme hareketlerini tarihsel olarak iki gruba ayırmak mümkündür. İlki, Cumhuriyet'in ilanından, dünyada ekonomik buhranın başladığı 1929 yılına kadar geçen süre, diğeri ise, 1929-1939 yılları arasındaki devletçi sanayileşme yıllarıdır.

2.3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Özel Sermaye Birikimine Dayalı Sanayi Hareketleri (1923-1929)

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanının ilk yıllarında, sanayi hareketlerinin özel kuruluşlar ve şahıslar tarafından gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin sanayileşmesine hakim olacak kararlar alınmıştır. 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özel yatırımcılara devlet desteğini sağlanmıştır. Bu kanun ile de 1929 sonrası devletçi sanayi politikasının alt yapısı oluşturulmuştur.

Savaş sonrası, ekonomik olarak zor günler geçiren halkın sanayileşme hareketine katılımı sınırlı olmuştur. Bu nedenle yerli sanayiye geliştirmek üzere çeşitli teşvik yasaları çıkarılmış ve özendirme yapılmıştır. Ancak etkili bir sonuç elde edilemediği için sanayileşmede ciddi gelişmeler yaşanmamıştır (Asiliskender, 2002).

2.3.2. Devletçi Sanayi Hareketleri (1930-1939)

1930'ların başında gerçekleşen Dünya Ekonomik Buhranı, Türkiye ekonomisini de derinden etkilemiştir. Krizin sebep olduğu etkiler sonucunda, sanayileşme fikri ülke çapında giderek daha cazip hale gelmeye başlamıştır (Tezel, 1994).

Ülkeyi kalkındırmak ve ekonomik bağımsızlığı sağlamak için sanayileşme yönünde adımlar atmaya kararlı olan yeni Cumhuriyet hükümeti, özel sektöre çeşitli imtiyazlar tanımış, teşvikler sağlamıştır. Fakat özel sektör, deneyim eksikliği ve yeterli kapital birikiminin olmaması sebebiyle beklenen karşılığı verememiştir (Kepenek ve Yentürk, 2001). Bununla birlikte, Dünya Ekonomik Buhranı'nın ülkeye olumsuz etkileri ve dışa bağımlı ekonomik yapısı nedeniyle sanayileşme adımını bir türlü atamamış olan Türkiye'de özel girişimin yerini devlet girişimi almıştır (Zeybekoğlu, 2002).

Devletçi sanayi politikasının başlangıcı sayılabilecek en önemli uygulama olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (BBYSP), 1932 yılında hazırlanmış ve plan 1934 yılında uygulanmaya başlamıştır. BBYSP, aslında bugün anlaşıldığı haliyle bir plan olmaktan çok, söz konusu beş yıllık bu süreçte nerede hangi fabrikanın kurulacağını ve bunların fizibilite hesaplarını gösteren bir program niteliğindedir. Tekeli, 1930'ların ekonomik gelişimini belirleyen bu plan doğrultusunda yapılması düşünülen fabrika yerlerinin, çoğunlukla Anadolu'da yer alan küçük kentlerde seçilmesini, devletin modernite projesini tüm ülke geneline yayma isteğinin bir göstergesi olarak yorumlamaktadır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başlıca iki kısımdan meydana gelmiştir. Birinci kısmında dokuma (pamuk, kendir, yün), maden işleme (demir-çelik, bakır, kükürt), selüloz (kağıt), taş-toprak (cam, çimento) ve kimya (yapay ipek, gülyağı, fosforik asit, süperfosfat) gibi temel sanayi dallarında kurulması önerilen 20 fabrika hakkında raporlar yer almaktadır. İkinci kısmında ise İktisat Vekaleti'nin yeniden kurulması için yapılan öneriler yer almaktadır. Planda öngörülen yatırımların en büyük bölümü, dokuma (%36) ve demir-çelik (%23) sektörlerine ayrılmıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın kapsamadığı sektörler için de yeni bir program gerekliliği 1936'da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın (İBYSP) hazırlıklarına girişilmesine neden olmuştur. 1936 yılında

tamamlanan ancak yeterli finansman sağlanamadığı için hemen uygulamaya konulamayan İBYSP, stratejik olarak BBYSP'nin devamı niteliğindedir. Ancak ithalat artışını karşılamak için ihracatı öngören bu plan, birinci plana göre çok daha büyük bir programdır.

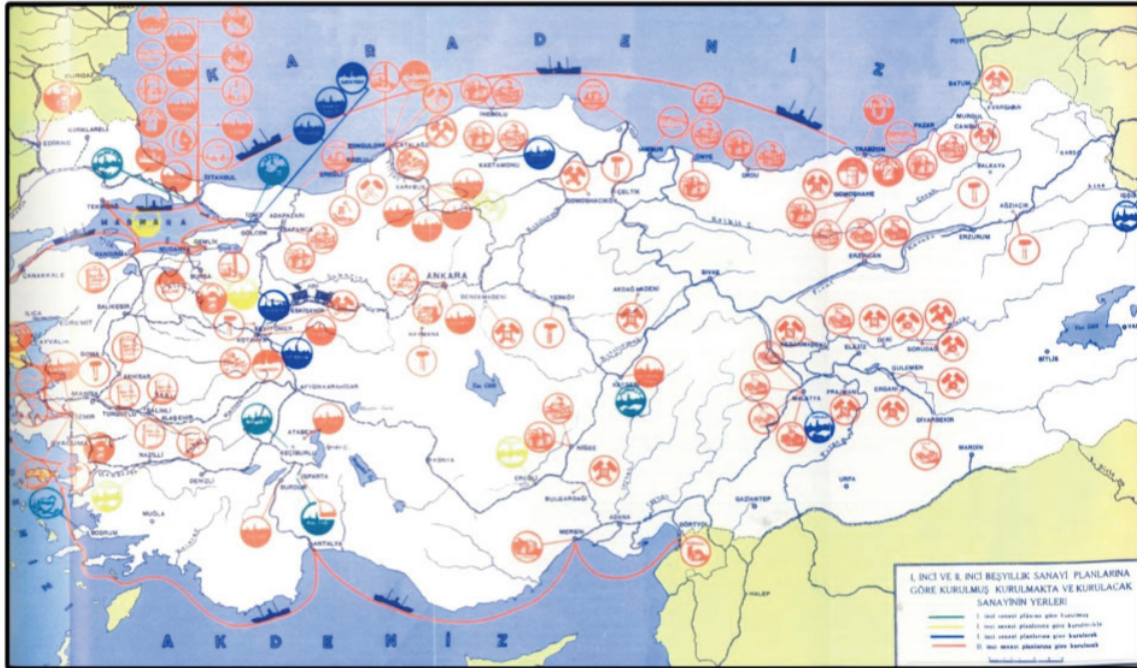
İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda ilk planda yeterince yer bulmamış madencilik, gemicilik, enerji santralleri, gıda sanayii, makine sanayii, kimya sanayii ve toprak sanayii ile ilgili faaliyet raporları mevcuttur. Fabrika yerleşkelerinin yer seçimlerinde de iki plan arasında farklar vardır. BBYSP'de fabrikalar demiryolu güzergahlarındaki küçük Anadolu kentlerine inşa edilirken, İBYSP'de kömüre dayalı enerji santralleri etrafında sanayi kompleksi oluşturacak şekilde gruplandıkları görülmektedir.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, İkinci Dünya Savaşı'na neden olan uluslararası gerginlikler nedeniyle planlandığı şekilde tam olarak uygulanamamıştır (Şahin, 2011).

2.4. Cumhuriyet Dönemi Sanayi Kronolojisi

Cumhuriyet Dönemi Sanayi Kronolojisi incelendiğinde, aşağıdaki haritada da görüldüğü gibi ülkenin bütün bölgelerinde homojen kalkınma çabası gözlemlenmektedir. Böylece yeni kimlik oluşumu homojen sanayileşme ile Anadolu'nun her noktasına taşınmış olacaktır (Akçadoğan, 2014).

Şekil 2.1. Birinci ve İkinci Beş Yıllık Sanayi Planlarına Göre Kurulmuş Ve Kurulacak Sanayinin Yerleri (Akçadoğan, 2014)

2.5. Cumhuriyet Döneminde Oluşturulmuş İşçi Yerleşkeleri Örnekleri

2.5.1. Şeker Fabrikaları

Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomisi yerel kaynakları temel alarak yapılandırılmak istenmiş, bu nedenle Uşak Şeker Fabrikası ile Alpullu Şeker Fabrikası'nın temelleri atılmıştır. Alpullu Şeker fabrikası, Uşak Şeker Fabrikası, Eskişehir Şeker Fabrikası, Nazilli Şeker Fabrikası gibi yerleşkeler, ekonomik üretime katkı sağlamanın dışında lojman özellikleri ve kentle kurdukları bağlam açısından önemlidir.

2.5.2. Sümerbank Fabrikaları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sanayileşme ve modernleşmenin öncüleri olarak kurulan Sümerbank fabrikaları, ilerleyen yıllarda daha çok kendi çalışanlarına hizmet veren kapalı bir topluluk özelliği kazanmıştır. Ancak yine de Sümerbank fabrikalarının tamamen yalıtılmış yerleşkeler olarak düşünülmesi gerekir. Bu fabrikaların kuruldukları kentlerde bugün dahi hissedilen kültürel, ekonomik ve toplumsal yönde olumlu etkileri olmuştur (Asiliskender, 2002).

3. CUMHURİYETİN İLK YILLARININ “MODERN” MİMARİSİ: SÜMERBANK MERİNOS FABRİKASI VE LOJMANLARI

3.1. Bursa İli

Marmara denizinin güneydoğusunda yer alan Bursa kenti, Bilecik, İzmit, Yalova, İstanbul, Kütahya ve Balıkesir illeriyle çevrilidir. Ayrıca Mudanya ve Gemlik limanları ile kentin denizyolu ulaşımı sağlanmaktadır.

Hem tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması sebebiyle hem de Osmanlı İmparatorluğu döneminde inşa edilen camiler, köprüler, hamamlar, yollar ve mahallelerle beraber kurulan yeni hanlarla Bursa önemli bir ticaret merkezi görünümünü kazanmıştır (Altun, 2001).

Bursa'nın tarım haricinde gelişmiş bir sanayi potansiyeli de vardır. Bıçakçılık, bakır sanayi, torna sanayi, tarım ürünleri sanayi, dokuma sanayi Osmanlı İmparatorluğu döneminde hakim olan sanayi dalları arasında örnek gösterilebilir.

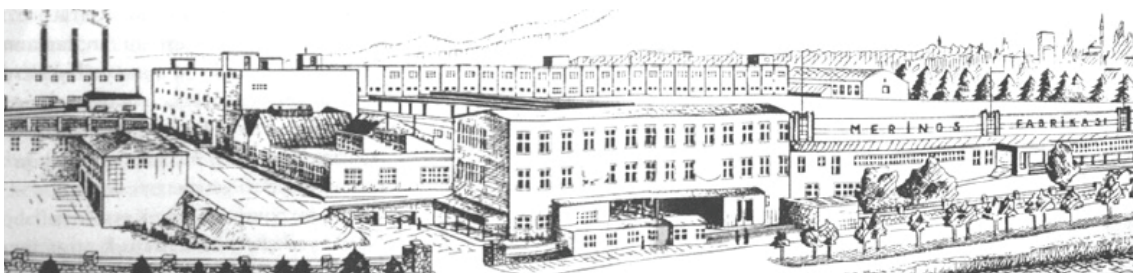
Bursa'da, 1845'ten sonra ipekçilikte fabrika üretimi ortaya çıkmaya başladı. Bu fabrikalar, üretimde makine gücünden faydalanan, çok sayıda işçiyi tek bir çatı altında toplayan, organize kuruluşlardı (Zeybekoğlu, 2002).

3.2. Merinos Fabrikasının Kuruluşu

Bursa'da gerçek sanayileşme yolundaki ilk adımlar, devlet yönetimi altında, büyük ölçüde BBYSP kapsamında gerçekleşti. Bu yatırımlardan en önemlisi, 1938'de Atatürk tarafından açılan Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası'dır. Bu fabrika, yurt içi tüketime yönelik olarak yün kumaş üretimi yapıyordu.

Fabrikanın yeri olarak Bursa'nın seçimi pek çok faktöre bağlıydı. Öncelikle yün yıkama işlemi için gereken bol miktarda su ihtiyacını diğer kentlerden daha iyi karşılayabilecek konumdaydı. Bir diğer neden de hammadde olarak kullanılacak merinos koyununun 19. yüzyıldan itibaren Bursa'da üretilmesiydi. Hammadde ve çıkan ürünlerin nakliyatında tren yolu değil kara yolu kullanılması da, fabrikayı Nazilli ve Kayseri dokuma fabrikalarından ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkarmaktadır (Zeybekoğlu, 2009).

Şekil 3.1. Merinos Yerleşkesinin Görnüü (Arıtan, 2009)

3.3. Planlama

Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası, üretim birimleri, kuvvet santrali, atölye ve ambarları, sosyal birimleri ve lojmanları ile 404.372 m²'lik alana yayılmıştır. Fabrika kompleksi, Ulu Yol üzerinde yer almakta, kent merkezine Stadyum Caddesi ve Fevzi Çakmak Caddesi ile bağlanmaktadır. 1950'li yıllarda çekilmiş olan hava fotoğrafına bakıldığında, fabrikanın kuzeydoğusunda seyrek bir yerleşim dokusu bulunmakta, fabrikanın güneybatısında, Ulu Yol'un hemen karşı tarafında, gridal yerleşim planı ile fabrika lojmanları görülmektedir.

Şekil 3.2. Fabrikayı gösteren hava fotoğrafı (Zeybekoğlu, 2009)

Bursa Merinos Fabrikası, sahip olduğu organik yerleşim şemasıyla da diğer fabrikaların yerleşimlerinden farklılık göstermektedir.

Fabrika yerleşim planında, 1. Su soğutma kulesi, 2. Havuz, 3. Santral, 4. Ambarlar ve Atölyeler, 5. Yönetim, 6. İplikhane, 7. Salaş Ambarları, 8. Dokuma Salonu, 9. Memur yemekhanesi, 10. Lokal, 11. Tenis kortu ve Mini golf sahası, 12. Misafirhane, 13. İşçi yemekhanesi, 14. Kreş, 15. Yeni hazır giyim fabrikası, 16. Ana giriş kapısı, 17. Lojmanlar, 18. İlkokul, olarak gösterilmiştir.

Şekil 3.3. Fabrika Yerleşim Planı (Zeybekoğlu, 2002)

Fabrikanın yönetim binası, düz cephesi ve tekrarlanan pencere düzeniyle sade bir yapıdır. Yönetim biriminin altında bulunan açıklık ile ambarlara ve atölyelere, oradan da dokuma ünitesine ulaşım sağlanır. Ambarlar, atölyeler ve dokuma ünitesi de yönetim binası gibi sade plan şemaları ve düz cephe

düzenlemeleriyle, rasyonel ve fonksiyonalist binalardır. Bu binalarda taşıyıcı olarak betonarme sistem kullanılmıştır.

Şekil 3.4. Yönetim Binası (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.5. Ambar ve atölyeler (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.6. Dokuma ünitesi (Zeybekoğlu, 2009)

İplik ve dokuma ünitelerinde, Nazilli ve Kayseri dokuma fabrikalarında da kullanılmış olan testere çatı sistemi kullanılmıştır. Bu sayede iç mekanda ışıktan maksimum ölçüde faydalanılmaktadır. Su soğutma kulesinin strüktürü çelik ve ahşaptan oluşmaktadır. Güç santrali ise yüksek bacaları ile dikkat çekmektedir (Zeybekoğlu, 2009).

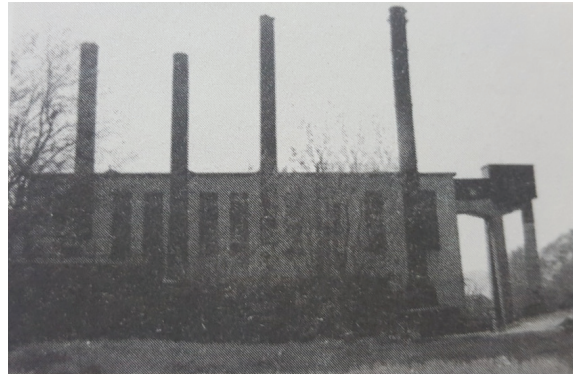
Şekil 3.7. İplik Ünitesi (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.8. Su soğutma kulesi (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.9. Güç Santrali (Zeybekoğlu, 2009)

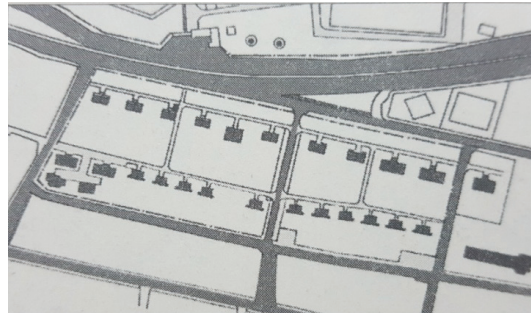
3.4. Hizmet ve Rekreasyon

Fabrika yalnızca ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel açıdan da kent yaşantısına önemli katkılarda bulunmuştur. Fabrika içindeki güç santrali, Bursa'nın elektrik ihtiyacının büyük bir bölümünü karşılamış; revir, kreş, yemekhane, misafirhane, ilkokul, lokal, spor alanları, lojmanlar ve sinema gibi sosyal birimler de, fabrika çalışanlarına imkanlar sağlamıştır. Ayrıca memur yemekhanesi özel günlerde, hem fabrika çalışanlarına hem de Bursa halkına kiralanabilmektedir. Bu şekilde, fabrika'nın çeşitli birimleri kentliler tarafından da kullanılabilir (Zeybekoğlu, 2002).

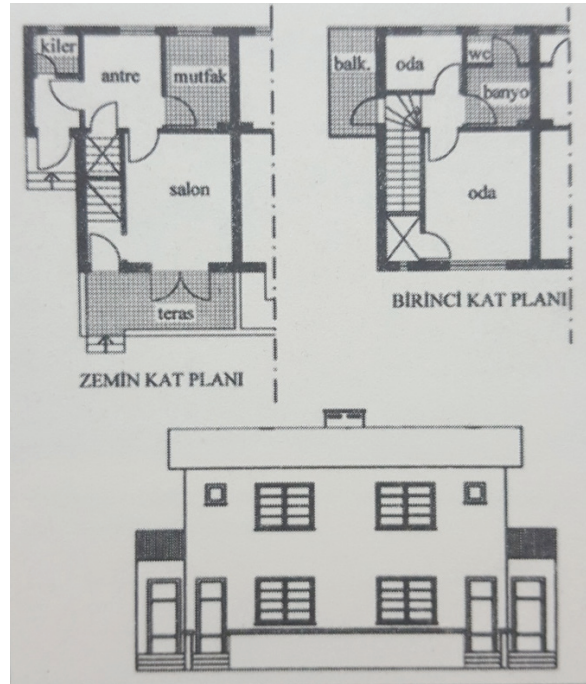
Şekil 3.10. Misafirhane (Zeybekoğlu, 2009)**Şekil 3.11. Kreş (Zeybekoğlu, 2009)**

3.5. Konutlar

Fabrika arazisinin güneyine yerleşmiş olan lojmanlar, yeşil bir dokunun içerisinde rasyonel bir planla yapılmıştır. Konut birimi olarak karşımıza 3 tip çıkmaktadır. A tipi bloklar, 1970 sonrası inşa edilmiş beşer katlı, betonarme yapılardır. B ve C tipi bloklar ise, 1948 yılında inşa edilmiş olan iki katlı müstakil evlerdir. Bu yapılarda, yığma sistem kullanılmıştır. B ve C tipi yapılarda “bahçe-kent” fikrinin yansıtıldığı görülmektedir. Ancak 1970’lerde eklenen çok katlı bloklarda ise nitelik ve planlama açısından bahçe-kent tasarımına dikkat edilmeden inşa edildiği gözlenebilmektedir (Zeybekoğlu, 2002).

Şekil 3.12. Konutların yerleşimi (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.13. C14 Plan ve görünüşleri (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.14. C14 Lojmanı (Zeybekoğlu, 2009)

Şekil 3.15. Apartmanlar (Zeybekoğlu, 2009)

3.6. Bursa Merinos Fabrikasının Kentle Kurduğu İlişki

Bursa Merinos Yerleşkesi hem 1. BYSP'ında adı geçen birçok diğer yerleşke gibi hammaddeye yakın bir noktada kurulmuştur hem de kendi hammaddesini kendi yaratmıştır. Böylelikle bölgede hayvancılığın gelişmesine ön ayak olmuştur (Arıtan, 2004).

1938 yılında Bursa'da Sümerbank Merinos Fabrikası'nın işletmeye açılmasıyla birlikte, kırsal kesimden kente göç artmıştır. Ayrıca fabrika sayesinde bölgede yeni konut alanları oluşmuştur.

Yapı Bursa için sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda sosyal ve mimari açıdan da önemli bir tesis olmuştur. Her dönemde özel girişimcilerin ilgisini Bursa'ya çekmeyi başarmış, ülkede tarımdan sanayiye geçişte rol model olmuştur. Kent ve yakın çevresini de etkileyerek yeni sanayi kuruluşlarının açılmasına öncülük etmiştir (Akçadoğan, 2014).

3.7. Bursa Merinos Fabrikasının Günümüzdeki Durumu

1991'de özelleştirme kapsamına alınan fabrika, 2004 yılında T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından özelleştirilmiş ve üretim durdurulmuştur. Toplam 314 bin 569 metrekairelik arazi içerisinde bulunan taşınmazların eğitim, halka açık kültür, sanat, spor ve rekreasyon amaçlarında kullanılması için kamu yararı göz önüne alınarak, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na bedelsiz devredilmesine karar verilmiştir.

Merinos Dokuma Fabrikası'ndaki müdür evi, iplik işletmesi, düğün salonu, su kulesi, soğutma kulesi, puantörlük yapıları Koruma Kurulu kararıyla korumaya alınmıştır (Zeybekoğlu, 2009). Arazi ve taşınmazlar 31 Temmuz 2006 tarihinde çıkan yangınla yok olmuştur. Bursa Büyükşehir Belediyesinin başlattığı kentsel dönüşüm çalışması ile Merinos Fabrikası Atatürk Kültür Merkezi'ne dönüştürülmüştür. Ayrıca alanda yeni bir kongre merkezi inşa edilmiş ve rekreasyon amaçlı bir park oluşturulmuştur.

Park içerisinde açık hava etkinlikleri için düzenlenen 16 bin metrekairelik alanın yanı sıra birçok kafe, restoran ve sosyal tesis de bulunmaktadır. Merinos Fabrikası'ndaki elektrik santrali restore edilerek Enerji Müzesine dönüştürülmüştür. Günümüzde Lojman Binaları da alanda mevcut değildir (Akçadoğan, 2014).

SONUÇ

Sanayileşme sonucu oluşan sanayi kentleri ile başlayan kötü yaşam koşulları dönemin düşünürlerini, daha iyi ve düzenli yaşam modelleri aramaya itmiştir. Bu modeller ve idealler dönem içerisinde ütopist yaklaşımlar olarak anılsalar da, bazı fikirler gerçeğe dönüştürülebilmişlerdir.

Osmanlı'da ise bu tür sanayi kentlerinin oluşumundan bahsedilemez. Söz konusu olan bu tür fabrika yerleşkeleri, Cumhuriyet döneminde oluşmaya başlamıştır. Devlet tarafından oluşturulan sanayi planları ile, ülkenin her bir köşesinde yeni fabrikalar kurularak homojen bir endüstrileşme sağlanması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda açılan birçok fabrika, kent merkezinde uzakta kurulmuş olup, zamanla bulunduğu bölgeyi kalkındırmış ve etrafında bir kent oluşturmayı başarmıştır. Ayrıca fabrikalar hem kendi çalışanları hem de bulunduğu bölgenin halkı için kullanılabilecek sosyal tesisler de inşa ederek, toplumu sadece ekonomik olarak değil, sosyal anlamda da etkilemişler ve kalkındırmışlardır.

1938 yılında BBYSP kapsamında Atatürk tarafından Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışı yapılmıştır. Yünlü kumaş üretimi yapılması planlanan fabrikaya hammadde sağlanabilmesi için bölgede hayvancılık gelişmiştir. Fabrika sayesinde bölgenin ekonomik olarak kalkınması sağlanmıştır.

Fabrikanın açılmasıyla birlikte kırsal kesimden kente göç artmıştır. Bu nedenle fabrika yerleşkesi etrafında yeni konut alanları oluşmuştur. Hem yerleşke içerisindeki yapılara hem de etrafında oluşan yeni yapılara bakıldığında kentin sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve mimari açıdan da etkilendiğini göstermektedir.

Bursa'da kurulan bu fabrika, tarımdan sanayiye geçişte rol model olmuş, kent ve yakın çevresini de etkileyerek yeni sanayi kuruluşlarının açılmasına öncülük etmiş ve ekonomik olarak kalkınma sağlamıştır.

Fabrika yalnızca ekonomik olarak değil, sosyal ve kültürel açıdan da kent yaşantısına önemli katkılarda bulunmuştur. Fabrika içindeki güç santrali ile Bursa'nın elektrik ihtiyacının büyük bir bölümü karşılamıştır. Revir, kreş, yemekhane, misafirhane, ilkokul, lokal, spor alanları, lojmanlar ve sinema gibi sosyal birimler fabrika çalışanlarına gerekli imkanları sağlamıştır. Memur yemekhanesi özel günlerde, Bursa halkına da kiralanarak kent içerisinde de kullanıma olanak sağlanmıştır. Yani fabrika yerleşkesini tamamen yalıtılmış bir alan olarak düşünmemeli, kentlilerin ihtiyaçlarını karşılayabilen sosyal bir tesis olarak nitelendirilmelidir.

Genel olarak Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası'nın açılışından itibaren Bursa kenti ve çevresini, ekonomik, sosyal, mimari ve kültürel açıdan olumlu yönde etkilediğini söyleyebiliriz.

1991 yılında fabrikanın özelleştirme kapsamına alınması nedeniyle, 2004 yılında T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından fabrika özelleştirilmiş ve üretim durdurulmuştur. Toplam 314 bin 569 m²'lik arazisi içerisinde bulunan taşınmazların eğitim, halka açık kültür, sanat, spor ve rekreasyon amaçlarında kullanılması için kamu yararı göz önüne alınarak, Bursa Büyükşehir Belediye Başkanlığı'na bedelsiz devredilmesine karar verilmiştir. Merinos Dokuma Fabrikası'ndaki müdür evi, iplik işletmesi, düğün salonu, su kulesi, soğutma kulesi, puantörlük yapıları Koruma Kurulu kararıyla koruma altına alınmıştır. Ancak Arazi ve taşınmazlar 31 Temmuz 2006 tarihinde çıkan yangınla yok olmuştur. Bursa Büyükşehir Belediyesinin başlattığı kentsel dönüşüm çalışması ile de Merinos Fabrikası Atatürk Kültür Merkezi'ne dönüştürülmüştür. Ayrıca alanda yeni bir kongre merkezi inşa edilmiş ve rekreasyon amaçlı bir park oluşturulmuştur. Park içerisinde açık hava etkinlikleri için düzenlenen 16 bin m²'lik alanın yanı sıra birçok kafe, restoran ve sosyal tesis de bulunmaktadır. Merinos Fabrikası'ndaki elektrik santrali restore edilerek Enerji Müzesine dönüştürülmüştür. Günümüzde Lojman Binaları da alanda mevcut değildir. Yine de üretim işlevini tamamen kaybeden fabrika ve yerleşkenin tamamı günümüze kadar ulaşmasa da kent için cazip bir alan olarak kalmayı başarabilmiştir. Bu nedenle kenti hala daha ekonomik, sosyal, mimari ve kültürel açıdan etkilemeye devam etmektedir.

Günümüzde teknolojik gelişmeler sayesinde insan gücüne dayalı sanayi yapıları kalmamıştır. Bu nedenle, özellikle sanayileşmenin yoğun yaşandığı birçok şehirde, artık işlevini kaybetmiş ya da kaybetmekte olan bazı endüstriyel yapılar yok olmaktadır. Yaşadığımız şehirlerin kimliklerini oluşturan bu yapıların yok olmasıyla mimari miras da yok olacaktır. Sadece fabrika yapıları değil, bu yapılara hizmet veren diğer mimari yapılarda bu anlamda önemsenmelidir ve yerleşke içindeki endüstriyel tarihi yapılar ile diğer tarihi hizmet binaları, Sümerbank Bursa Merinos Fabrikası gibi, bir an önce tescillenmeli, dökümantasyonu yapılmalıdır. Bu aşamadan sonra yapının tekrar sanayi işlevi kazanması için çalışılmalı, eğer bu olamıyorsa yapıların kente tekrar kazandırılması ve yeniden işlevlendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle fabrika yerleşkeleri boş ve atıl alan olmaktan çıkarılıp, kentle iç içe, toplum için yeniden kullanışlı bir alan haline getirilmelidir.

KAYNAKLAR

- 1) Akçadoğan, M., (2014), “Cumhuriyet Dönemi İşçi Yerleşkeleri ve Lojman Alanlarının Kente Olan Etkileri: Zonguldak Örneği”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- 2) Aksoylu, S., (2002), “İdeal Toplum Modelleri ve Yeni Kent Fikri”, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; no.1431, Eskişehir.
- 3) Altun, M., (2001), “Cumhuriyet’in Kuruluş Yıllarında Bursa ve Merinos”, T.C. Uludağ Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Bursa
- 4) Arıtan, Ö., (2004), “Kapitalist/Sosyalist Modernleşme Modellerinin Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığının Biçimlenişine Etkileri-Sümerbank KİT Yerleşkeleri Üzerinden Yeni Bir Anlamlandırma Denemesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir
- 5) Arıtan, Ö., (2009), “Sümerbank Yerleşkeleri: Cumhuriyet Modernleşmesi’nin İdeolojik Varyasyonlarına İlişkin Mekansal Bir Okuma”, Fabrika’da Barınmak, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- 6) Asiliskender, B., (2002), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Mimari’de Modern Kimlik Arayışı; Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Örneği”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- 7) Asiliskender, B., (2008), “Modernleşme ve Konut: Cumhuriyet’in Sanayi Yatırımları ile Kayseri’de Mekansal ve Toplumsal Değişim”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul
- 8) Bilgin, İ., (1994), “Yapı Üretiminde Ürün-Süreç İlişkisi”, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- 9) Cengizkan, A., (2009), “İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri”, Fabrika’da Barınmak, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- 10) Kepenek, Y., Yentürk, N., (2001), “Türkiye Ekonomisi”, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul
- 11) Sekman, A., (2015), “Kentsel Ütopiyalar ve 20. Yy. Toplu Konut Mimarlığı”, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- 12) Şahin, M.G., (2011), “Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinde Bir Sanayi Yapısı: Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası”, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- 13) Tezel, Y., (1994), “Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi 1923-1950”, Yurt Yayınları, İstanbul
- 14) Toprak, Z., (1985), “Osmanlı Devleti ve Sanayileşme Sorunu, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi”, Cilt V, İletişim Yayınları, İstanbul.
- 15) Zeybekoğlu, S., (2002), “Erken Cumhuriyet Dönemi sanayi Komplekslerinin Mekansal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir Örnekleri”, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- 16) Zeybekoğlu, S., (2009), “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Sanayi Komplekslerinin Mekansal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa ve Eskişehir”, Fabrika’da Barınmak, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- 17) Şekil1.1: <https://urbanomnibus.net/2017/03/planning-for-the-worst/>
- 18) Şekil1.2:<http://franciscoacuyo.blogspot.com/2014/12/las-utopia-maquetas-planificacion.html>
- 19) Şekil1.3:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Familistère_1.jpg
- 20) Şekil1.4:<http://lemutin.tumblr.com/post/104150977259/five-of-ebenezer-howards-ideas-that-may-have>
- 21) Şekil1.4:<https://www.arkitektuel.com/ebenezer-howard-bahce-sehir/>
- 22) Şekil1.5:<https://ocw.mit.edu/ans7870/11/11.001j/f01/lectureimages/6/image49.html>
- 23) Şekil1.6:<http://www.cltroots.org/the-guide/foreign-born-pioneers-precedents/garden-cities>
- 24) Şekil1.8:<https://historic-liverpool.co.uk/port-sunlight-traces-of-nature-in-the-man-made-landscape>
- 25) Şekil1.11:https://www.siemens.com/history/en/news/1111_ssw.htm
- 26) Şekil1.12:<https://anticap.files.wordpress.com/2010/12/pulfig4.jpg>